

УДК 347.151:612.63

**ПРАВО ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ НА РЕПРОДУКЦІЮ (ВІДТВОРЕННЯ):
ПОНЯТТЯ ТА ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ**

**RIGHT OF A PERSON TO REPRODUCTION: DEFINITION AND HISTORICAL
AND LEGAL ASPECTS OF ITS FORMATION**

Рябенко О.В.,

аспірант кафедри цивільного права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено висвітленню поняття «права фізичної особи на репродукцію». Автор проаналізував історико-правові аспекти цього явища. Окрема увага приділена виникненню методів допоміжної репродукції у світі та в Україні та особистих немайнових прав фізичних осіб у цій сфері.

Ключові слова: репродукція, право на репродукцію, відтворення, особисті немайнові права фізичної особи, право на репродуктивне здоров'я.

Статья посвящена освещению понятия «права личности на репродукцию». Автор проанализировал исторически-правовые аспекты данного явления. Отдельное внимание уделено возникновению методов вспомогательной репродукции в мире и в Украине.

Ключевые слова: репродукция, право на репродукцию, воспроизведение, личные неимущественные права физического лица, право на репродуктивное здоровье.

The article is to do with interpretation of a “right of a person to reproduction”. Author analyses historical and legal aspects of this phenomenon. Some attention is paid to the origin of the methods of assisted reproduction.

Key words: reproduction, right to reproduction, regeneration, personal non-property rights, right to reproductive health.

Постановка проблеми. Новітні відкриття у сфері медицини та біології значною мірою впливають на систему уявлень про статус людини та значення її життя. Невід’ємною частиною особистих немайно-

вих прав фізичних осіб та права на охорону здоров'я є і право на репродуктивне здоров'я, яке нерозривно пов'язане з поняттям репродуктивних прав людини. На жаль, законодавець на сьогодні не дає визначення

репродуктивних прав людини і не розкриває їх особливості.

Стан дослідження. У юридичній науці теоретичний базис цієї проблеми складають праці І.А. Дікової, О.Ю. Кашинцевої, О.В. Кохановської, О.О. Красавчикова, Л.О. Красавчикової, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика, М.С. Малєїна, М.М. Малєїної, Г.К. Матвєєва, О.О. Пунди, О.С. Резнік, Г.Б. Романовського, З.В. Ромовської, І.Я. Сенюти, Р.О. Стефанчука, Л.В. Федюк, К.А. Флейшиц, О.О. Хазової, Р.О. Халфіної, Я.М. Шевченко, Р.Б. Шишки та багатьох інших.

Юридичний аспект репродуктивних прав став актуальною темою сучасних досліджень. Усе це обумовлює потребу глибокого наукового аналізу проблем правореалізації особистих немайнових прав людини, зокрема у сфері застосування сучасних допоміжних репродуктивних технологій. Саме тому **метою** статті є формування поняття та визначення особливостей права фізичної особи на репродукцію.

Виклад основного матеріалу. Головною метою репродуктивних прав людини є забезпечення можливості репродукції (відтворення) людини. Адже саме властивість відтворюваності є невід'ємною характеристикою права людини на життя. Це підтверджується тим, що здатність людини до репродукції впливає на якість життя людини та на можливість продовження власного роду.

Легальною передумовою застосування допоміжних репродуктивних технологій (далі – ДРТ) стала частина 7 статті 281 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), у якій зазначено, що повнолітні жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством.

Для більш повного розуміння витоків проблеми вважаю за необхідне коротко окреслити історико-правові аспекти появи і подальшого розвитку прав на допоміжні репродуктивні технології.

Зростаючий інтерес до розвитку ДРТ у всьому світі обумовлений пріоритетністю вирішення людством проблеми безпліддя. Ця проблема супроводжує людство ще з давніх часів. Сучасна медицина достатньо глибоко вивчила причини виникнення жіночого та чоловічого безпліддя, називаючи величезну кількість факторів, що можуть спричинити нездатність до продовження власного роду.

У стародавні часи медицина була емпіричною і часто заснованою на магії. Лікарі зазвичай були священиками, місцевим божеством, що відповідали за захворювання та їх лікування. У тому далекому минулому боги відігравали фундаментальну роль у контролі репродукції людини і лікування безпліддя. Деякі з найстаріших письмових доказів існування різноманітних репродуктивних тестів знаходили ще в стародавньому Єгипті. У єгипетському суспільстві жінки були рівними із чоловіками, тому безпліддя не розглядалося як кара божа, а просто як хвороба, що потребує діагностики та лікування. Були знайдені документи, датовані ще 1820 роком до нашої ери, що

свідчать про пошуки шляхів лікування гінекологічних розладів [1].

Найпершим відомим випадком використання сучасних штучних репродуктивних технологій став приклад лікування подружжя відомим шотландським хірургом Дж. Хантером, ймовірно, у 1776 році [1]. Чоловік, виробник льону, від народження мав гіпоспадію (аномалія анатомічної будови статевих органів у чоловіків). Дж. Хантер порадив провести подружжю штучну інсеминацію, що і було зроблено. Упродовж наступних дев'яти місяців у подружньої пари народилася здорова дитина.

Історично новим напрямом у лікуванні безпліддя стало екстракорпоральне запліднення яйцеклітини, яке виникло в 1978 році у Великобританії. Метод, розроблений Р. Едвардсом (ембріологом) та П. Стептоу (гінекологом), був названий *In vitro fertilization and embryo transfer (IVF&ET)*. В українському варіанті цей метод звучить як екстракорпоральне запліднення (далі – ЕКЗ) і перенос ембріонів (далі – ПЕ) у порожнину матки. У вирішенні проблеми неплідного шлюбу в усіх розвинутих країнах світу метод ЕКЗ і ПЕ набуває все більшого значення [2, с. 1].

Л. Браун – перша жінка у світі, яка народила в Манчестері (Великобританія) 25 липня 1978 р. дитину «з пробірки» – дівчинку Луїзу. Перша така незвичайна дитина – результат десятирічної важкої праці та співробітництва двох учених. Це стало яскравою подією в професійному житті П. Стептоу і Р. Едвардса, кордоном, від якого веде відлік сучасна допоміжна репродукція. Це досягнення не лише орієнтир репродуктивної науки, але й свідчення історії технологічної еволюції людства.

Варто також зазначити, що в 2010 році Р. Едвартс був удостоєний Нобелівської премії в галузі фізіології та медицини саме за розробку технології екстракорпорального запліднення. Р. Едвартс присвятив свою кар'єру тому, щоб допомагати подружнім парам долати проблеми безпліддя, його технологія екстракорпорального запліднення торкнулася життів людей усього світу.

В Україні завдяки зусиллям наукових співробітників відділу Інституту проблем кріобіології та кріомедицини Національної академії наук України (В.І. Грищенко, Ф.В. Дахно, В.І. Піняєв, Н.В. Чуб) 19 лютого 1991 року в Харкові народилася здорова дитина (дівчинка), зачаття якої вперше для України відбулося *in vitro* [3, с. 8–9].

На сьогодні репродуктивні технології отримали чимало розвитку в Україні та у світі загалом. Метод екстракорпорального запліднення та переносу ембріонів постійно вдосконалюється. Останні досягнення є значним внеском у розвиток сучасної науки. Однак абсолютно всі існуючі підходи до лікування безпліддя потребують ретельного юридичного опрацювання, що має забезпечити захист прав як пацієнтів, так і лікарів.

Відмова від радянської моделі правового регулювання принесла цілу низку проблем, які потребують свого вирішення. Одним із таких елементів є право фізичної особи на репродукцію, його поняття та осо-

бливості регулювання. Це питання, на жаль, не дуже часто висвітлюється в юридичній літературі, а тому значних наукових доробків із цього приводу немає.

Репродуктивні права, на думку різних науковців, необхідно розглядати як «комплекс загальнолюдських прав та свобод, що забезпечують реалізацію основоположного невідчужуваного права людини на продовження роду – незалежно від статі, національності, сімейного стану та стану здоров'я, у тому числі права на охорону репродуктивного здоров'я, використання допоміжних репродуктивних технологій» [4, с. 821].

Деякі вчені притримуються позиції, що термін «репродуктивні права» має досить умовний характер. Так, Г.Б. Романовський пише, що це не самостійні суб'єктивні права, і вони не є основними правами людини. Із цією позицією досить важко погодитися, адже право на охорону здоров'я, у тому числі репродуктивного, є вагомою та невід'ємною складовою прав людини, особистих немайнових прав фізичної особи.

Вітчизняний науковець Р.О. Стефанчук стверджує, що репродуктивні права повинні розглядатись як система відокремлених особистих немайнових прав фізичних осіб, що забезпечують їх природне існування та спрямовані на здійснення репродуктивної функції фізичних осіб, [5, с. 349], і з чим у цілому можна погодитись.

У сучасній науці сформувалося три основні напрями розуміння репродуктивних прав. Перший заснований на тому, що термін «репродуктивні права» носить умовний характер, що застосовується здебільшого в соціології та демографії, ніж у юриспруденції. Другий напрям – на певному зв'язку між міжнародними джерелами та необхідністю реалізації ідеї, що висловлюється в цих джерелах, у поточному вітчизняному законодавстві. Третій напрям виявляється в тому, що репродуктивні права мають свою особливу природу в основних правах та свободах людини. Проте слід відмітити, що основним призначенням усіх репродуктивних правомочностей є забезпечення продовження життя, а право на життя – визначальним серед усіх особистих немайнових прав фізичної особи.

Варто підкреслити, що репродуктивну політику держави на кожному конкретному історичному проміжку часу визначають два серйозних фактори: демографічна ситуація в державі та ступінь впливу релігії на державне і суспільне життя. Проблеми демографічного характеру держава традиційно намагається вирішувати шляхом регулювання кількості дітей та своїм ставленням до абортів (їх повна заборона або, навпаки, дозвіл на проведення штучного переривання вагітності).

Щодо терміну «репродуктивні права», то його зміст розкривається в низці міжнародних документів і договорів із прав людини. Зокрема, цьому питанню приділена увага в підсумкових документах, що були прийняті на Міжнародній конференції ООН з народонаселення та розвитку (Каїр, 1994 рік) та на IV Всесвітній конференції ООН з положення жінок (Пекін, 1995 рік).

Згідно Платформи дій [6], що була прийнята на Пекінській конференції, репродуктивне здоров'я – це стан повного фізичного, розумового і соціального благополуччя, а не просто відсутність хвороб або недуг у всіх питаннях, що стосуються репродуктивної системи та її функцій і процесів. Згідно того ж документа репродуктивні права базуються на комплексі основоположних прав усіх подружніх пар та окремих осіб, а саме:

- 1) на праві вільно приймати рішення щодо кількості дітей, інтервалів між їх народженням та мати для цього необхідну інформацію та засоби;
- 2) праві на досягнення максимально високого рівня сексуального та репродуктивного здоров'я;
- 3) праві приймати рішення щодо відтворення нащадків без будь-якої дискримінації, примушування чи насильства;
- 4) праві на інформацію та доступ до безпечних та ефективних методів планування сім'ї, у тому числі право доступу до відповідних послуг в сфері охорони здоров'я.

Міжнародних актів у галузі репродуктивних прав та охорони репродуктивного здоров'я існує досить значна кількість (Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 рік), Конвенція про права дитини (1989 рік), Конвенція про права людини та біомедицину (1997 рік) та багато інших). Однак усі вони є дуже обережними у формулюваннях та дефініціях, тобто не мають принципової позиції з того чи іншого питання.

Незважаючи на те, що матеріали міжнародних конференцій не мають обов'язкової сили з позиції міжнародного права, а носять рекомендаційний характер, вони одержали визнання і підтримку більшості країн (Заклик Міжнародної конференції з прав людини (Тегеран, 1968 рік), Матеріали Міжнародних конференцій ООН з проблем народонаселення і розвитку (Бухарест, 1974 рік; Мехіко, 1984 рік; Каїр, 1994 рік), Платформа дій Четвертої Всесвітньої конференції щодо становища жінок (Пекін, 1995 рік) тощо). Ці документи необхідні насамперед для того, щоб бути підґрунтям для розробки конвенції та законів у сфері репродуктивного здоров'я на національному рівні в різних країнах світу.

Вітчизняне законодавство в питанні закріплення репродуктивних прав фізичних осіб, безперечно, спирається на міжнародне нормативно-правове регулювання, а також на здобутки у сфері цивільно-правової кодифікації. Це є цілком зрозумілим та передбачуваним, адже Україна має дотримуватися тих векторів розвитку, які існують у цивілізованому світовому співтоваристві, враховуючи особливості свого історичного розвитку. Однак вітчизняне законодавство у сфері охорони здоров'я багато в чому залишається недосконалим як через його застарілі положення, так і через відсутність механізмів, що унеможлиблює втілення наявних положень задля реалізації прав громадян. Так, Основи законодавства України про охорону

здоров'я з 1992 року практично не зазнали змістових змін, що відображали б сучасні потреби медичної галузі, не врахували й положень книги II Цивільного кодексу України.

Висновки. Різке погіршення репродуктивного здоров'я населення як за кордоном, так і в Україні, падіння народжуваності разом із зростанням смертності призвело до того, що цим питанням починає поступово приділятися велика увага. Останнім часом проблеми, пов'язані з репродуктивними правами, набули в Європейському Союзі та країнах західної орієнтації особливу гостроту. Обговорення поняття і змісту репродуктивних прав зараз є як ніколи раніше своєчасним та актуальним. Значною причиною посилення обговорення проблеми репродуктивних прав є також новітні досягнення в галузі біомедицини, які суттєво розширюють можливості лікування

безпліддя за допомогою новітніх репродуктивних технологій.

Головною метою репродуктивних прав людини є забезпечення можливості репродукції (відтворення) людини. Адже саме властивість відтворюваності є невід'ємною характеристикою права людини на життя. Це підтверджується тим, що здатність людини до репродукції впливає на якість життя людини та на можливість продовження власного роду.

Крім того, репродуктивні права можна визначити як особисте немайнове право будь-якої фізичної особи самостійно, вільно та на власний розсуд вирішувати питання про народження дитини, їх кількість та інтервал між народженням, а також застосування допоміжних репродуктивних технологій у відповідних випадках, передбачених законом, а також право відмовитися від продовження власного роду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Pregnancy after assisted reproductive technology / ed. Eric R.M. Jauniaux and R.M.B. Rizk. – Botros : Cambridge University Press, 2012. – 163 p.
2. Рябенко О.П. Профілактика ускладнень вагітності та перинатальної патології у жінок після екстракорпорального запліднення і редукції ембріонів : автореф. дис. ... канд. мед. Наук : 14.01.01 / О.П. Рябенко ; Інститут педіатрії, акушерства та гінекології АМН України. – К., 2006. – 20 с.
3. Грищенко В.И. Влияние факторов низкотемпературного консервирования на репродуктивные, эмбриональные и фетальные клетки / В.И. Грищенко, Г.Г. Юрченко // Проблемы криобиологии. – 1998. – № 4. – С. 8–9.
4. Свитнев К.Н. Нужен ли закон о ВРТ? Вспомогательные репродуктивные технологии и их правовое регулирование / К.Н. Свитнев // Национальная идентичность России и демографический кризис : материалы II Всероссийской научной конференции. – М. : Научный эксперт, 2008. – С. 821.
5. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / Р.О. Стефанчук ; відп. ред. Я.М. Шевченко. – К. : КНТ, 2008. – 626 с.
6. Платформа дій, прийнята Четвертою всесвітньою конференцією про становище жінок від 15 вересня 1995 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.un.org/russian/conferen/women/womplat.htm.